

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ СТУДІЇ АКЦІЇ «ВІСЛА» ЯК АНТИТЕЗА ПОЗИЦІЇ СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ПОЛЬЩІ

Лашко Є. Є.

ВСТУП

Збереження історичної пам'яті та встановлення справедливості щодо спільних складних подій минулого безумовно не має залежати від поточної політичної ситуації та доцільності, а виключно сприяти порозумінню між народами. Відповідно, їхня належна правова кваліфікація дозволить установити всі обставини справи та закріпити у суспільній свідомості принцип неминучості покарання за злочини, які були здійснені як частина тогочасної державної політики щодо власного населення. Акція «Вісла» є одним із найважливіших тригерів в українсько-польських відносинах «довгого» двадцятого століття, який викликає значні суперечки між публіцистами й окремими політичними діячами, які обстоюють власний погляд на ці події та рідко коли прислуховуються до аргументів іншої сторони. Всі вони тією чи іншою мірою впливають на формування позиції держави із зазначеного питання як у внутрішній політиці, так і зовнішніх відносинах.

Значний суспільний резонанс в Україні та Польщі викликало рішення прокурора відділу комісії розслідування злочинів проти польського народу в Ряшеві щодо припинення розслідування справи про переселення жителів південно-східної Польщі у 1947 році у рамках акції «Вісла». Зазначене рішення виглядає як спроба виправдання злочинів комуністичного режиму у Польщі, які вже демократична польська влада неодноразово засуджувала на найвищому державному рівні. Так, у 1990 році акцію «Вісла» засудив сенат Республіки Польща¹.

Надання правової оцінки конфліктам, які стались у минулому є непростю справою, оскільки міжнародно-правова база, яка складає міжнародне право, у той час перебувала тільки на стадії формування, тому більшість оцінок є суто політичними. Відповідно, питання

¹ Uchwała w sprawie akcji "Wisła". Senat Rzeczypospolitej Polskiej. URL : <https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatuchwaly/2324/plik/wisla.pdf> (дата звернення: 19.12.2023).

правової кваліфікації акції «Вісла» є важливим й актуальним. Водночас, теперішня юридична реабілітація акції «Вісла» суперечить усталеному саме науковому погляду на цю подію і в Україні², й у Польщі³, а також компрометує органи прокуратури, оскільки неможливо провадити розслідування та не зважати на значну кількість людських жертв насильницької депортації.

1. Підстави проведення, організація та перебіг акція «Вісла»

Українська повстанська армія була єдиною силою, яка могла протистояти комуністичним режимам у повоєнний період після закінчення Другої світової війни. Зокрема, продовжувала вести масштабні воєнні дії після літа 1946 року на Закерзонні – українських етнічних землях, які відійшли після війни до Польщі, а саме: Холмщини, Посяння, Лемківщини. Повстанці мали на меті захист місцевого українського населення, щоб унеможливити «деукраїнізацію» Закерзоння.

27 березня 1947 року на засіданні Державної комісії безпеки генерал Стефан Моссор представив план депортації. Його в загальних рисах схвалили та прийняли до виконання. За дивним збігом обставин, 28 березня у засідці на шляху Балигорд – Тісна неподалік села Яблінки Ліського повіту загинув заступник міністра оборони Польської народної республіки, легендарна постать у комуністичній польській державі генерал Кароль Сверчевський – «Вальтер». Згідно з офіційною версією, вбивство здійснила сотня Степана Стебельського – «Хріна», проте, сам сотенний у спогадах, написаних до загибелі у 1949 році, жодним словом не згадує про напад на колону заступника міністра⁴. Тому згодом у літературі з'явилися дві версії подій: акцію організував якийсь інший відділ УПА або функціонери польського УБ («Ужонд безпеченства») чи радянських спецслужб, щоб отримати офіційний привід для депортації залишків українського населення.

Проте, ґрунтовне дослідження вможливило відомому польському досліднику Іжегожу Мотиці підняти завісу таємничості над смертю «Вальтера»⁵. З детальної реконструкції подій, яку здійснив учений випливає, що Кароль Сверчевський, проводячи інспекцію військових

² Рябенко С. Операція «Вісла». Правова кваліфікація. **Інститут історії України**. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013459> (дата звернення: 19.12.2023).

³ Persak Krzysztof. Akcja "Wisła" – próba kwalifikacji prawnej [Operation Vistula : An attempt at legal qualification]. *Studia Polityczne*. 2018. vol. 46. no. 1. pp. 23–54.

⁴ Стебельський С. Кризь сміх заліза. Київ : Видавець Олексій Бешуля, 2020. 360 с.

⁵ Motyka G. W kregu "Lun w Bieszczadach" : szkice z najnowszej historii polskich bieszczad. Warszawa : Oficyna wydawnicza RYTM, 2009. 189 s.

гарнізонів у південно-східній Польщі, мав завершити її 28 березня 1947 року у Балигороді оглядом місцевого гарнізону Війська Польського. Проте, відомий своїм крутим норовом генерал, «який перед кулями не вклонявся», прийняв самочинне, спонтанне рішення подивитися, чим живе прикордонна застава у Тісні. Жодний із офіцерів його супроводу й офіцерів Балигородського гарнізону не гарантував 100 % безпеки на шляху, та «Вальтер» висміяв їхні перестороги, заявивши, що й «у Варшаві можна ногу зламати». Колона з генералом складалася з американського автомобіля «Dodge» і двох радянських вантажівок «ЗИС» із охороною. Вже на виїзді з Балигорода перший вантажний автомобіль поламався, тому їхали тільки генеральським автомобілем і вантажівкою охорони. Група нараховувала 33 особи, які були озброєні трьома ручними кулеметами, карабінами й автоматами. За шість кілометрів від Балигорода на різкому повороті автомобілі інспекції потрапили у засідку. Під час бою, який тривав 30–40 хвилин, польські військові відступили на берег гірського потічка й там організували оборону, покинувши свої автомобілі. У момент відступу генерала Сверчевського та двох солдатів було вбито, ще кількох осіб поранено.

Нападники поводитися доволі дивно, оскільки, коли ворога витіснили з дороги до річки, декілька повстанців наблизилися до вантажівки, перевірили її та відступили, не знищуючи притиснутих до річки поляків. Незабаром після відходу підпільників на місце бою прибула друга вантажівка з охороною «Вальтера», яку за цей час полагодили, та було вже запізно: генерал помер.

Після загибелі посадовця польські слідчі, які вивчали цю справу, вважали, що напад здійснила сотня Шишканинця – «Біра», яка оперувала саме у цьому районі та через декілька днів після інциденту зі Сверчевським, 1 квітня 1947 року, на тій самій дорозі знищила майже всю заставу ВОП із Тісної (тоді загинуло 29 жовнів із 32). Проте, їм не давала спокою питання, чому у випадку з нападом на генерала повстанці так швидко відступили, тоді як через три дні в аналогічній ситуації із прикордонниками вибили всіх до ноги (один урятувався втечею, а двоє поранених удали із себе мертвих). Правда з'ясувалась у 1948 року, коли до рук польського війська потрапили декілька полонених повстанців із сотень «Хріна» та «Стаха». Вони розповіли, що засідку на трасі Балигорд – Тісна 28 березня організували підрозділи цих сотень, які у той момент мали проблеми із продовольством й обмундируванням. Саме тому повстанці не спалили вантажного автомобіля, а тільки пошкодили його та відтіснили від машини солдатів. Двоє упівців під вогневим прикриттям товаришів підібралися до вантажівки, щоб перевірити, чи не везуть там їжі й

уніформ для відділу ВОП у Тісній. Коли ж переконалися, що автомобіль порожній, «Хрін» віддав наказ відступати. Тільки згодом із польських повідомлень упівці дізналися, що вбили Кароля Сверчевського. Як справедливо зазначив Гжегож Мотика, якби «Хрін» точно знав, що у його засідку попало двоє генералів і двоє полковників – командувачі дивізії та полку, то очевидно, що зі своїм темпераментом він підняв би своїх людей в атаку з метою цілковитої ліквідації противника без огляду на власні можливі втрати. Все вказує на те, що генерал Сверчевський загинув випадково у засідці УПА.

Тим, що засідка готувалася не на заступника міністра оборони, а просто заради здобуття провіанту й амуніції, варто, мабуть пояснювати і відсутністю згадок про цей випадок у спогадах самого Степана Стебельського. Для нього ця атака була скоріше невдалою, оскільки, по-перше, він не захопив трофеїв, а по-друге, не скористався можливістю ліквідувати одразу двох польських генералів.

Смертю «легенди Народної Польщі» сповна скористалися політичні однодумці покійного. 29 березня, одразу ж після загибелі Кароля Сверчевського, на засіданні політбюро Польської робітничої партії на пропозицію Владислава Гомулки було затверджено постанову, де зазначалося: «У рамках репресивної акції щодо українського населення: 1. У швидкому темпі переселити українців і змішані родини на повернуті землі (насамперед північну Пруссію), не створюючи значних груп і не ближче 100 кілометрів від кордону. 2. Акцію виселення погодити з урядами СРСР і Чехословаччини»⁶.

Акція з очищення українських етнічних територій від корінного населення отримала криптонім «Вісла» (або Акція «В»). Для її проведення було створено спеціальну оперативну групу «Вісла», яка мала боротися з УПА й одночасно виселяти українців. При розрахунку чисельності особового складу частин, які залучалися до оперативної групи, враховувалася кількість українських поселень, які підлягали депортації. В одне село передбачалося скерувати 30–40 солдатів для переселенської акції; крім того, при кожному населеному пункті має бути резерв із 50 осіб для відбиття можливих атак УПА. Територія діяльності оперативної групи «Вісла» була розділена на чотири оперативні простори – «С» (Сянок), «Р» (Ряшів), «Л» (Люблін) і «Г» (Горлиці). Командування всіма військами, задіяними в акції «Вісла», здійснював генерал Стефан Моссор.

⁶ Місילו Євген. Акція «Вісла» : документи. Львів – Нью-Йорк, 1997. URL : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13402/file.pdf> (дата звернення: 19.12.2023).

28 квітня політбюро ЦК ПРП затвердило постанову про створення для «підозрілих» українців концентраційного табору в Явожні Краківського воєводства – на території філії колишнього гітлерівського концтабору Аушвіц-Біркенау.

28 квітня 1947 року, о 04:00, розпочалася акція «Вісла». Крім уже згаданої 21 тисячі польських солдатів, до неї залучено 13602 вояків чехословацької армії, які за домовленістю з поляками заблокували свою ділянку кордону. Чехи також виділили 17 літаків-розвідників, які допомагали польській армії контролювати ліси та гори у прикордонній смузі, надали полякам автотранспорт для більшої мобільності та дозволили їм переслідувати українських повстанців на території Чехословаччини. З радянської сторони на кордон було додатково перекинуто одну танкову дивізію, а внутрішні війська спільно із прикордонниками заблокували кордон із Польщею. На сьогодні документи щодо акції «Вісла», які містилися в архівах НКВД, вступлені для широкого загалу, що дозволяє проводити дослідження радянської участі у зазначених подіях⁷.

Командування оперативної групи «Вісла» помилково вважало, що у регіоні залишилося тільки 74 тисячі українці, проте, реальна їхня кількість коливалась у межах 150–160 тисяч. Тому з перших годин акції постала проблема забезпечення депортованих транспортом. Її розв'язали шляхом «пішого переміщення» українських селян на залізничні станції та збільшення вдвічі щільності «пакування» у товарняки.

Депортація відбувалася за чіткою схемою: село оточували війська, у кожний двір входили солдати й оголошували про необхідність швидко (за 2–3 години) зібрати всі особисті речі та худобу та приготуватися до виїзду. Тих, хто намагався чинити опір, убивали або арештовували, а хату та майно спалювали. Із виселенців формували колону та пішки чи на машинах під охороною доставляли до найближчого полкового збірного пункту – шматка поля, обгородженого колючим дротом. У цих пунктах люди разом із худобою під відкритим небом жили по декілька днів або й тижнів, очікуючи на подальшу долю. Звідти селян перекидали на залізничні станції та вивозили далеко на захід і північ Польщі. Офіційно акція «Вісла» завершилася 28 липня 1947 року.

Із висновків слідства, проведеного прокурором відділу комісії розслідування злочинів проти польського народу в Ряшеві випливає, що евакуація осіб української, лемківської та польської

⁷ Операція «Вісла» в архівах НКВД. Електронний архів Українського визвольного руху. URL : <https://avr.org.ua/?idUpCat=1188> (дата звернення: 19.12.2023).

національностей мала превентивно-захисний, а не репресивний характер. Зазначається, що під час розслідування не було жодних підстав для висновку, що переселення є злочином проти людства чи комуністичним злочином. Слідство також не показало, що під час прийняття постанови про переселенську акцію було перевищено повноваження, зловживано своїми обов'язками чи вони діяли на шкоду суспільній або приватній вигоді⁸.

У відповідь варто зазначити, що на початку акції було арештовано 3873 особи, у тому числі 700 жінок і дітей і запроторено їх до концтабору Явожно. Для виконання нових завдань було поновлено діяльність табору рішенням Політбюро ЦК Польської робітничої партії та названо його Центральним табором праці⁹. Натомість, спеціально створеним Військовим трибуналом було засуджено від 22 квітня до 15 вересня 1947 року 364 цивільних українців¹⁰, із них 173 на смертну кару та вироки виконано¹¹.

Всього, протягом кількох місяців, від 2 травня до 31 липня 1947 року було вислано до розподільчих пунктів в Ольштині, Щецінку, Олесьниці та Познані 443 транспорти із 33149 родинами, які нараховували 139975 осіб. Українців було розселено у 76 повітах, що у 9 тогочасних воєводствах (на 19 загалом), а саме: Білостоцькому – 995 осіб, Ольштинському – 56625 осіб, Гданському – 5280 осіб, Кошалінському – 31169 осіб, Щецінському – 15058 осіб, Познанському – 1437 осіб, Зеленогірському – 10870 осіб, Вроцлавському – 15491 особу й Опольському – 2542 особи¹².

Здійснюючи примусову депортацію польські військові спалювали покинуті села та нищили пам'ятки української матеріальної культури. За весь післявоєнний період було знищено більше 300 церков, 240 перейняли римо-католики, 28 зберегли чи перейняли після греко-католиків православні та 60, переважно у незадовільному технічному

⁸ Umorzenie śledztwa w sprawie decyzji o akcji „Wisła”. Instytut Pamięci Narodowej. URL: <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/194448,Umorzenie-sledztwa-w-sprawie-decyzji-o-akcji-Wisla.html> (дата звернення: 19.12.2023).

⁹ Макар Юрій, Горний Михайло, Макар Віталій. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 2. Чернівці : Букрек, 2014. 900 с.

¹⁰ Українська діаспора. Рік видання II. Число 3. Київ – Чикаго, 1993. 157 с.

¹¹ Drozd R. Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji “Wisła”. Warszawa : Tyrsa, 1997. 189 s.

¹² Bobusia B. Przesiedlenia ludności ukraińskiej w ramach akcji “WISŁA” w świetle akt zespołu Głównego Pełnomocnika Rządu ds. Ewakuacji w Rzeszowie i wybranych akt PUR w Rzeszowie [Державного архіву в Перемишлі] // Rocznik Historyczno-Archivalny. 1994. T. 7–8. S. 207–246.

стані, було передано у володіння державних або самоуправних структур¹³.

Отже, варто зазначити, що особливості проведення акції «Вісла» показують, що її організатори мали на меті не так побороти УПА, як «остаточно розв'язати українську проблему в Польщі» шляхом примусового переселення українців і подальшої цілковитої асиміляції у суцільному польському середовищі.

2. Відхід загонів Української повстанської армії із Закароння

Одночасно з початком депортації українців із прадідівських земель урядові війська заблокували повстанські сотні у лісових масивах, намагаючись розгромити противника. У червні 1947 року командування УПА на Закарзонні остаточно переконалося у безперспективності продовження боротьби та віддало наказ своїм силам вирушити у рейди Західною Європою чи пробиватися на територію УРСР¹⁴.

17 червня 1947 року, о 04:00, сотня найбільш досвідченого повстанського командира на Закарзонні Дуди – «Громенка» перетнула польсько-чехословацький кордон. Перед тим сотня з боями пройшла від Перемишля до карпатських хребтів, зберігши свій особовий склад і боєздатність. 20 червня відбулася перша сутичка сотні з чехословацькими військами, у якій повстанці втратили одного стрільця. Подальші сутички з чехами відбулися 30 червня й 11 та 12 липня. Найбільші бої з урядовими військами ЧСР мали місце 15 липня у районі Грабушиць, де місцеві війська зробили спробу оточити повстанців. Після запеклого бою, втративши трьох убитими, сотня «Громенка» прорвалася далі на захід. 20 та 23 липня сотню знову оточили чеські спец війська. Із допомогою місцевого словацького населення, яке ненавиділо чеських комуністів, сотня вирвалася з кільця та на початку серпня 1947 року перейшла на територію Моравії. Нові зіткнення сталися 9, 10 та 17 серпня. Проте, сотенному вдалось успішно подолати всі перешкоди й у ніч на 25 серпня 1947 року перетнути кордон Чехословаччини з Австрією. Через австрійську територію повстанці марширували понад два тижні без жодних боїв і в

¹³ Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku. Praca zbiorowa pod redakcją B. Berdychowskiej. Centrum stosunków międzynarodowych Instytutu spraw publicznych. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1998. 296 s.

¹⁴ Патриляк Іван. Перемога або смерть : український визвольний рух у 1939–1960 роках / Центр досліджень визвольного руху. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля»; Львів : «Часопис», 2015. 512 с. : іл.

ніч на 10 вересня 1947 року дійшли до Баварії, де їх інтернували американські війська.

У ніч на 22 червня 1947 року в рейд на Чехословаччину вирушила сотня Щигельського – «Бурлаки». Вже близько 10-ї ранку неподалік села Телеповці українські вояки вперше зіткнулися з чеськими солдатами. О 22:00 сотня розгромила відділ Народної безпеки (чехословацька поліція) у Паріхузовцях. На відміну від «Громенка», «Бурлака» не остерігався часто відвідувати населені пункти, де повстанці роззброювали солдатів і поліціантів, купували харчі, проводили мітинги для місцевих мешканців. Із липня сотня ввійшла до села Кваківці, де забрала зброю у військових, а також конфіскувала все продовольство з кооперативу, залишивши для оплати квитанцію на суму 10 тисяч чеських крон.

Достатні запаси провізії вможливили «Бурлаці» заглибитись у гори та триматися на віддалі від сіл і містечок. Проте, своєю активною діяльністю повстанці встигли привернути увагу празької влади та їх уже переслідували урядові війська. 16 липня чехи спробували оточити повстанців, які розташовувалися на відпочинок у лісовому таборі. Після короткого бою сотня вирвалася з оточення, втративши одного вбитим й одного пораненим. Було захоплено у полон чеського курсанта підofiцерської школи. Його роззброїли, забрали мундир і після пропагандистської бесіди відпустили, наказавши передати товаришам, щоб під час сутинчок з УПА вони стріляли у повітря. 21 липня перестрілка між повстанським патрулем і чехами відбулась у Войтеховій Осаді, де кожна сторона втратила по одному воякові.

Наприкінці липня сотня Щигельського почала відчувати гострий дефіцит амуніції, що змусило псувати та викидати перш за все ті кулемети, до яких потрібно було велику кількість боеприпасів.

31 липня 1947 року на трасі Малюжина – Ніжна Боца повстанців із засідки атакували чехословацькі війська. Після короткого бою сотня УПА перейшла у контратаку та змусила чехів відступити. При цьому українці втратили двох убитих й одного пораненого, якого залишили у лісі з листом до чеського командування. У своєму зверненні «Бурлака» просив противника ставитися до українського вояка так само гуманно, як він ставиться до полонених вояків армії ЧСР.

4 серпня у Низьких Татрах сотня «Бурлаки» розбила чеський відділ із 17 осіб, шестеро з яких загинуло, троє поранених потрапили у полон, а решта втекли. Невдача спонукала владу стягнути значні сили та розпочати безперервне переслідування повстанців. 16 серпня поблизу Малої Фатри їх повністю заблокували. Це змусило Щигельського прийняти фатальне рішення розділити свою сотню, яка тоді нараховувала 67 осіб, на сім груп, які різними шляхами мали

пробиватися з оточення. Проте, невдовзі частина тих груп знову зібралася навколо Щигельського, утворивши відділ із 35 партизанів. Ведучи безперервні бої з чехами, у ніч на 21 серпня бійці «Бурлаки» потрапили у засідку неподалік села Красняни. Вирватися зуміло лише 18 повстанців. «Бурлака» порадив їм продовжувати марш поодиночці чи здатися чехам. Сам він із шістьма товаришами далі намагався вирватися із заблокованого району, аж поки 3 вересня 1947 року вирішив скласти зброю та здатися противникові. Сподівання на гуманне поводження з полоненими не виправдалися. У 1948 році чехи видали сотенного полякам, які його засудили та стратили. Тільки окремим стрільцям із сотні Щигельського вдалося добратися до окупованої американцями Німеччини.

Третьою закерзонською сотнею УПА, яка проривалася у Європу, командував «Бродич». Він вирішив іти на захід територією Польщі. Вирвавшись із зони діяльності оперативної групи «Вісла», сотня рушила гірськими хребтами вздовж польсько-чехословацького кордону. У жовтні 1947 року поблизу Вісли повстанці розділилися на дрібні групи, перетнули кордон і попрямували на південний захід. Пройтися до Німеччини вдалося тільки половині сотні. 35 осіб, зокрема, й сотенний, потрапили у полон, а десятки інших загинули у сутичках із чехами.

Дрібними групами територію Чехословаччини долали також бійвки служби безпеки та бійці куреня «Залізняка». Сам Шпонтак – «Залізник» добрався до Словаччини, де легалізувався та прожив десять років, поки його не заарештували та не видали полякам.

Паралельно з походом на захід частина закерзонських сотень УПА вирушила на схід. 29 червня 1947 року з'єднані сотні «Біра», «Хріна» та «Стаха» після важких боїв із поляками та радянським прикордонниками прорвалися на територію УРСР, де отримали наказ оперувати у Дрогобицькій області.

Після великого виходу повстанських сил із Закарпаття влітку 1947 року на цих землях, де вже практично не залишилося українського населення, збереглися лише окремі групи збройного підпілля ОУН, остаточно знищеного на початку 1950-х років. У боях на Закарпатті українська сторона, попри запеклий опір, програла. Із благословення комуністичної Польщі протягом 1945–1947 років на українських етнічних землях Закарпаття було вбито 10–12 тисяч цивільних українців, майже півмільйона депортовано на територію СРСР і 150 тисяч розсіяно на півночі та заході Польщі. У боях із польськими та

чехословацькими військами загинуло 2–3 тис. повстанців і підпільників мережі ОУН, на Захід прорвалося до 300 осіб, приблизно стільки ж пробилося в УРСР¹⁵.

Українсько-польська війна, активна фаза якої тривала з 1942 до 1947 року, скінчилася, польський фронт УПА припинив існування. Новий державний кордон одночасно став етнічним кордоном. Питання національних меншин було розв'язане у найжорстокіший спосіб, а кривавий конфлікт залишив глибокі рани у свідомості українців і поляків і став «останньою серією» у 600-річному протистоянні двох сусідніх народів.

Отже, можна вважати, що характер і форми протистояння українського націоналістичного руху шовіністичним великодержавним режимам носило правозахисний характер і має бути визнано законним¹⁶. У практичному ракурсі протягом періоду незалежності, під час Революції гідності та на сучасному етапі протистояння російській збройній агресії ціла низка політичних партій і громадських організацій, а також значна частина українського суспільства загалом асоціюють себе із продовжувачами традицій боротьби українських націоналістів.

3. Правова кваліфікація акції «Вісла»

Правову кваліфікацію акції «Вісла» варто надавати відповідно до існуючих на сьогодні норм міжнародного права. Саме тому для досягнення поставленої мети дослідження використовуватимуться положення Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду¹⁷ в частині найбільш серйозних злочинів, які відносяться до юрисдикції цього суду, а саме: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочину агресії, а також інші міжнародно-правові акти, які стосуються таких злочинів.

Складовими злочину геноциду як і будь-якого злочину взагалі є об'єкт, суб'єкт, об'єктивна, а також суб'єктивна сторони. Відсутність хоча б одного із цих складових означає, що певне діяння чи подія не можуть бути визнані злочином. Об'єктом злочину геноциду є безпека існування певної групи населення, об'єктивною стороною – суспільно

¹⁵ Патриляк Іван. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960 рр.) : Монографія. Київ : ВД АДЕФ-Україна, 2020. 712 с. + 64 с. іл.

¹⁶ Мамонтов І. О. ОУН і УПА у правовому полі. Київ : Норма права, 2023. 272 с.

¹⁷ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ, Поправки від 17.07.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 19.12.2023).

небезпечна дія чи бездіяльність, які спрямовані на повне чи часткове знищення цієї групи, суб'єктом геноциду є будь-яка особа, а суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мета злочину геноциду – це завжди виключно повне чи часткове знищення певної групи населення за ознаками національності, етнічного походження, раси чи релігії.

Грунтуючись на документальних джерелах, а також, урахувавши обставини проведення акції «Вісла», можна зробити висновок, що метою здійснення зазначеної акції не було повне чи навіть часткове знищення українського населення. Мова йшла виключно про його примусове переміщення з відповідної території з одночасним створенням таких умов, які перешкоджали поверненню назад. Тому немає ніяких підстав стверджувати щодо наявності прямого умислу на повне чи часткове знищення українського населення внаслідок проведення цієї акції. Зважаючи на це, й у відповідності до норм міжнародного права, акція «Вісла» не може бути кваліфікована як злочин геноциду.

Українське населення проживало на південно-східних землях Польщі протягом тривалого періоду часу до початку проведення акції, тобто «на законних підставах». Доказів зворотнього у жодному офіційному документі немає. Так, ані нормами діючого на сьогодні міжнародного права, ні чинними на 1947 рік міжнародно-правовими актами таке примусове переміщення українського населення не визначалося як законне та допустиме. Отже, переміщення українського населення у рамках проведення акції «Вісла»:

а) мало виключно примусовий характер (відбувалося загалом у супереч волі самого населення й із застосуванням польських військових підрозділів);

б) стосувалося переміщення значних груп населення саме за їхньою національною ознакою (як етнічних українців, так і членів змішаних українсько-польських сімей);

в) стосувалося переміщення українського населення з районів, у яких воно цілком на законних підставах перебувало станом на початок проведення акції;

г) проводилося за відсутності підстав, які допускаються міжнародним правом.

Тому зазначена акція може бути визначена як «депортація або примусове переміщення населення». Отже, акція «Вісла» загалом може бути кваліфікована як злочин проти людяності.

На сьогодні існує декілька визначень терміну «війна» та «збройний конфлікт»¹⁸. Відповідно до норм міжнародного права необхідною умовою для кваліфікації певного діяння як воєнного злочину є вчинення цього діяння у рамках війни або іншого збройного конфлікту міжнародного чи внутрішнього характеру. Документально не підтверджено наявності станом на квітень 1947 року виключних обставин, які б обумовлювали необхідність ужиття заходів із забезпечення безпеки українського цивільного населення саме шляхом його примусового переміщення. Водночас, зважаючи на згортання взимку та навесні 1947 року активних дій сотнями УПА на Закарпатті, переміщення не могло бути викликане нагальною потребою воєнного характеру. Тому прийняття рішення щодо переміщення українського населення у рамках зазначеної акції «Вісла» відбувалось із причин, які пов'язані з конфліктом між польським урядом і структурами українського підпілля, та саме з метою вирішення «національних» суперечок й утворення моноетнічної держави. Зважаючи на це, зазначена акція може бути кваліфікована як воєнний злочин.

Метою етнічної чистки завжди є виключно примусове вигнання населення певної етнічної чи релігійної групи з визначеної території для перетворення її на етнічно однорідну. Як уже зазначалося, метою проведення акції «Вісла» було примусове переселення українського населення з чітко визначених територій на південно-східному польському прикордонні із заборону самовільного повернення переміщеного населення на ці території. Внаслідок проведення зазначеної акції було депортовано понад 140 тисяч українців, а натомість на цю територію було переселено близько 14 тисяч поляків, що фактично перетворило її на етнічно однорідну. Зважаючи на це, акція «Вісла» може бути кваліфікована як етнічна чистка.

Висновки

Аналіз наявних документів, а також усіх обставин проведення акції «Вісла» свідчить про те, що метою її здійснення не було повне чи навіть часткове знищення автохтонного українського населення. Йшлося виключно про примусове переселення з місць їхнього постійного проживання та створення умов, які перешкоджали поверненню назад. Грунтуючись на цьому, відповідно до норм міжнародного права акція «Вісла» не може бути кваліфікована як злочин агресії чи геноцид. Водночас, зазначена акція загалом може бути кваліфікована як злочин проти людяності.

¹⁸ Короткий оксфордський політичний словник : пер. з англ. / ред. І. Маклін, А. Макмілан. 2. вид. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. 789 с.

Документальними даними не підтверджується наявність станом на квітень 1947 року таких обставин, які б обумовлювали необхідність ужиття *безпекових заходів* щодо цивільних осіб українського походження саме шляхом його примусового переселення. Тому прийняття рішення про депортацію у рамках акції «Вісла» відбувалось із причин, які пов'язані з конфліктом польського уряду зі структурами УПА, та з метою вирішення «національних» суперечок й утворення моноетнічної Польської держави. Отже, зазначена акція може бути кваліфікована як воєнний злочин.

Зважаючи на те, що депортація українського населення здійснювалася з чітко визначених територій на південно-східному прикордонні Польщі із заборонаю самовільного повернення назад, акція «Вісла» може бути кваліфікована як етнічна чистка.

АНОТАЦІЯ

Установлено, що польське керівництво, користаючись із ситуації, яка пов'язана зі вбивством заступника міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського, провело заплановану раніше акцію «Вісла» – примусове переселення українців углиб країни. Під час проведення зазначеної акції щодо українців застосовувався принцип колективної відповідальності, який подібний «пацифікації» міжвоєнного періоду. Здійснений аналіз організації та перебігу акції «Вісла» показує, що її організатори мали на меті не так побороти УПА, як «остаточно розв'язати українську проблему в Польщі», оскільки проти двох тисяч повстанців було виставлено 20 тисяч польських військових, проте, ліквідувати цей рух польська комуністична влада без примусового переселення українців не змогла. Варто зазначити, що серед українців виселенню підлягали і члени комуністичної партії й учасники червоного партизанського руху, що не надає підстав трактувати їх як однорідну масу з виразно націоналістичними, антипольськими й антикомуністичними поглядами. Кількість переселених українців у кожному населеному пункті не мала перевищувати 10% загальної чисельності жителів, що свідчить про польські наміри цілковитої асиміляції українців у суцільному польському середовищі. Також деталізовано описано відхід загонів Української повстанської армії із Закерзоння. За результатами аналізу подій, які пов'язані з організацією та безпосереднім проведенням акції «Вісла», вона відповідно до норм міжнародного права не може бути кваліфікована як злочин агресії чи геноцид. Натомість зазначена акція може бути кваліфікована як злочин проти людяності, воєнний злочин, а також як етнічна чистка.

Література

1. Uchwała w sprawie akcji "Wisła". Senat Rzeczypospolitej Polskiej. URL : <https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatuchwaly/2324/plik/wisla.pdf> (дата звернення: 19.12.2023).
2. Рябенко С. Операція «Вісла». Правова кваліфікація. *Інститут історії України*. URL : <http://resource.history.org.ua/item/0013459> (дата звернення: 19.12.2023).
3. Persak Krzysztof. Akcja "Wisła" – próba kwalifikacji prawnej [Operation Vistula : An attempt at legal qualification]. *Studia Polityczne*. 2018. vol. 46. no. 1. pp. 23–54.
4. Стебельський С. Кризь сміх заліза. Київ : Видавець Олексій Бешуля, 2020. 360 с
5. Motyka G. W kregu "Lun w Bieszczadach" : szkice z najnowszej historii polskich bieszczad. Warszawa : Oficyna wydawnicza RYTM, 2009. 189 s.
6. Місило Євген. Акція «Вісла» : документи. Львів – Нью-Йорк, 1997. URL : <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13402/file.pdf> (дата звернення: 19.12.2023).
7. Операція «Вісла» в архівах НКВД. *Електронний архів Українського визвольного руху*. URL : <https://avr.org.ua/?idUpCat=1188> (дата звернення: 19.12.2023).
8. Umorzenie śledztwa w sprawie decyzji o akcji „Wisła”. Instytut Pamięci Narodowej. URL : <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/194448,Umorzenie-sledztwa-w-sprawie-decyzji-o-akcji-Wisla.html> (дата звернення: 19.12.2023).
9. Макар Юрій, Горний Михайло, Макар Віталій. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 2. Чернівці : Букрек, 2014. 900 с.
10. Українська діаспора. Рік видання II. Число 3. Київ – Чикаго, 1993. 157 с.
11. Drozd R. Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji “Wisła”. Warszawa : Tyrsa, 1997. 189 s.
12. Bobusia B. Przesiedlenia ludności ukraińskiej w ramach akcji “WISŁA” w świetle akt zespołu Głównego Pełnomocnika Rządu ds. Ewakuacji w Rzeszowie i wybranych akt PUR w Rzeszowie [Державного архіву в Перемишлі] // *Rocznik Historyczno-Archiwalny*. 1994. T. 7–8. S. 207–246.
13. Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku. Praca zbiorowa pod redakcją B. Berdychowskiej. Centrum stosunków

międzynarodowych Instytutu spraw publicznych. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1998. 296 s.

14. Патриляк Іван. Перемога або смерть : український визвольний рух у 1939–1960 роках / Центр досліджень визвольного руху. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля» ; Львів : «Часопис», 2015. 512 с. : іл.

15. Патриляк Іван. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960 рр.): Монографія. Київ : ВД АДЕФ-Україна, 2020. 712 с. + 64 с. іл.

16. Мамонтов І. О. ОУН і УПА у правовому полі. Київ : Норма права, 2023. 272 с.

17. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародні суди, ООН; Статут, Міжнародний документ, Поправки від 17.07.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 19.12.2023).

18. Короткий оксфордський політичний словник : пер. з англ. / ред. І. Маклін, А. Макмілан. 2. вид. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. 789 с.

Information about the author:

Lashko Yevhenii Yevhenovych,

Candidate of Technical Sciences

Associate Professor at the Department of Civil Safety, Labor Protection,

Geodesy and Land Management

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

20, University Street, Kremenchuk, 39600, Ukraine